

A kereklevelű kapotnyak (*Asarum europaeum*) elnevezései a magyar nyelvben*

1. A *kereklevelű kapotnyak* (*Asarum europaeum*) a farkasalmafélék (*Aristolochiaceae*) családjába tartozó, főleg árnyas erdőkben élő, erős hatású gyógynövény: „Bükkös, és erdős helyeken terem, a’ levelei hasonlók a’ Börvei fűhöz, a’ kopaŷz ŷzára tetején veresellő virági a’ gyökerétől nem igen magosan állanak” (Veszelszki Antal, A’ növevény plánták’ országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv. Pesthen, 1798. 75). Bár a kereklevelű kapotnyak az első tavaszi virágok között bont szirmot, zöldesbarna, belül sötétlila: „ŷép ŷzederies virága” — írja Melius Juhász Péter (Herbárium Az fáknak, fűveknek nevekről, természetekről és hasznairól. 1578. 130); rövid kocsányú virágai azonban gyakran elkerülik a figyelmünket, hiszen alig emelkednek a talajszint fölé. Az árnyas erdőkben sokkal szembeűnőbb, és egész évben díszlő ékeségek a kapotnyak levelei, amelyek lemeze erős, bõrnemű, ép szélű és a színén fénylõ (Zdenka Podhajská, Eurõpa vadvirágai. Kiadta a Madách Könyv- és Lapkiadó. Pozsony/Bratislava, 1991. 266).

Az ókorban hánytató és vizelethajtószerként alkalmazták. A középkorban gyökér- és hajtásdrogját vízajtónak, fejfájás ellen, reuma gyógyítására és hánytatásra használták. Alkalmazása azonban súlyos következményekkel is járt, vesegyulladás, sõt halált is okozott. Linné — a XVIII. század svéd természettudõsa — a trõpusi tájakról nehezen beszerezhetõ ipekakuána helyett köhõgés ellen javasolta (Isépy István–F. Gyurkó Gizella, Gyógynövények. Bp., 1979. 34). A *kereklevelű kapotnyak* ma is kivételes gyógynövény, amelyet gyökerestõl és levelestõl kell gyűjteni. A drog (*Asari herba cum radice*) illóolajat, glikozidát, cseranyagot, nyálkát és baktériumölõ anyagot tartalmaz. Erõs hatása miatt háziszerként használni nem ajánlatos. A gyógyszeripar asztma elleni cseppeket állít elõ a drogból (Rápóti Jenõ–Romváry Vilmos, Gyógyító növények. Bp., 1980. 187).

Ennek az érdekes, áttelelõ levelű, évelõ növénynek az orvosi hasznáról korai fűvészkönyveink részletesen beszámolnak. A növény különféle gyógyító képességeit már a XVI. századi Orvosi könyv részletesen ismerteti: „Chypében valo kèzwenrèl”(398): „*Kapothnakot* feoz megh vÿzben, elegÿch eo3we kechke Sa-

* Készült az OTKA T 047384 sz. pályázata támogatásával.

wowal, ad megh ýnnýa” (399/17), „Lepnek f3orulafarol: rekedefrél”: „*Kapothnako*th feoz megh borban, azth igýa gyakorta de melegén” (217/22), „Nýalnak megh ýnditafarol”: „*Kapotnakot* feoz megh awagy aztas megh fok ideigh kechke teýben es Mezes výzben, azt aggyád ýnnýa” (428/23).

Beythe András így ír a növény gyógyító erejéről: „Ha vizet vezöd az leuele- nek es zómódet mofod vele, fey faiaft es dagadaft gyogijt. Keleuent es dagadaft meg gyogijt, ha az leuelet meg tóród es reia kótód. ... Ha az feiere kótód zedöl- geft elüz... igen io homalyos f3ómnek” (Beythe András, Fiveskönyv. Németúj- vár, 1595. 4).

A XVIII. század második felének rejtélyes orvosbotanikusa, Veszelszki An- tal is lép-dagadás ellenszereként javasolja a növényt: „a’ gyökerét borban áztat- ják, azt reggel melegen ifz/f3ák, ez által a’ lép-dagadás meg-f3únik, vízi-beteg- ségben, f3árgaságban, és a’ farsában lévőknek-is igen hafznos ital” (Veszelszki, i. m. 75–6).

2. Az *Asarum europaeum* hivatalos használatú magyar neve a *kapotnyak* (Priszter Szaniszló, Növényneveink. Bp., 1998. 307) a növény legkorábbi elne- vezése 1520 körülről: *Asarum: kapothnak* (Növénynevek: RMGl. 380), 1525 k.: *Asarum: Kapothnak* (Ortus Sanitatis: RMGl. 380), 1540 k.: *Asarvm: kapothnyak* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 380), 1578: *Kapotnyac* (Melius, i. m. 130a), 1583: *kapatnok* *Asarum* (Gombocz Endre, A magyar botanika története. Bp., 1936. 127), 1584: *Kapatnok* *Afarum* (Clusius, Carolus–Beythe István, *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Antwerpen. 9), 1590: *Asarum: Kapotnyak* (Szikszai Fabricius: *Nomenclatura* 9: RMGl. 380), Vulgago: *Kapotniak* (Szikszai Fab- ricius: *Nomenclatura* 30: RMGl. 380), 1595: *Kapotnyak* (Beythe András, i. m. 3a), 16. sz.: *Kaponyak* (StUnBB. 1958. 1: 163: TESz.), XVI. sz. vége: *Asarum: Kaponyak* (De Medicinali: RMGl. 380), *Kapothnakot* (OrvK. 226/31, 399/17), *Kapothnako*th (OrvK. 217/22), *Kapotnaknak* (OrvK. 336/34), *Kapotnakot* (OrvK. 305/18, 343/9, 26, 344/41, 428/23), *Kapotnako*th (OrvK. 3/16, 206/23, 226/16), 1676: *kopotnyikot* gr. (OrvK. [: Cseh: OrvK.] 2: NySz.: TESz.), 1760: *kapotnya gyűkér* (Szattmáry Király Gy.: Barmokrúl 96: NSz.: TESz.), 1775: *Ka- potnyak* (Csapó József, Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fű- nek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja Terméjzete és Ezekhet képest külömb- féle Hafznai, értelmefjen meg-jegyeztettek. Posonyban, 130), 1783: *Kapotnyak* (Benkó József, *Nomenclatura Botanica*. Fűfzeres nevezetek. Linneus rendi fze- rént. In: Molnár János, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkó Jófef Urnak Fűfzér- es bővebb nevezeti. Posony, 370), 1787: *kapotnyák* (Zavira: On. Bot. 11: NSz.: TESz.), 1793: *Kapotnyak* (Földi János, Róvid kritika és rajzolat a’ magyar fű- vésztudományról. Bétsben. 54), 1798: *Kapotnyak* (Veszelszki Antal, i. m. 75), 1807: *Kapotnyak* (Magy. Fűvészk. 282), 1841: *kapotnyak* (Barra István, Nö- venyten, melly a’ magyarországi és erdélyi növény rendeknek... leírását, elterje- dését... hasznának előterjesztését... foglalja magában. Pest. 387).

A *kapotnyak* megjelenik *-fű* és *-gyökér* magyarázó utótaggal: 1604: *Kapotnyik fű* (MA. *Perpénfa* a.: TESz.), 1797: *kaput-nyak-füvet* (Veres M.: Gazdaszszony. 62: NSz.: TESz.); *-gyökér* utótaggal: 1733: *Kaponyák gyökéri* (Magyary-Kossa: OrvEml. 2: 260: TESz.), 1760: *kapotnya gyűkér* (Szattmáry Király Gy.: Barmokrúl 96: NSz.: TESz.).

Az *Asarum europaeum*ra vonatkozó számtalan adat egyértelműen mutatja, hogy a növényt a XVI. sz. elejétől ismerték, és gyógynövényként használták.

A *kapotnyak* szláv eredetű; vö.: szláv *копутънякъ* és *копутъникъ* (KNEIENZA, SziJsz. 251, SzófSz.), blg. *копѹтнѹк*, N. *копѹтнѹк*, szb.-hv. *kòpitnĭk*, *kòpitnjāk*, szln. *kopĭtnik*, szlk. *kopytnĭk*, ukr. *копѹтнѹк*, *копѹтнѹк*: 'kapotnyak' (TESz.), cseh *kopytnik*, orosz *kopytnik*, *kopyten* 'ua.' (KNEIENZA, SziJsz. 251).

Megfelelő szó más szláv nyelvekben is van. Etimológiailag összefügg a m. *kapta* szláv eredetijével, amelynek 'pata' az elsődleges jelentése (TESz., EWUng.). A névadást az magyarázza, hogy a *kapotnyak*nak kerekdeden vese alakú levele a lópata lenyomatára emlékeztet (TESz.). A *kapotnyak* a 'lópata' jelentésű *kopyto* származéka (KNEIENZA, SziJsz. 251).

A m. *kapotnyak*-féle alakváltozatok egy déli szláv R. **копутънякъ*-ből, a *kapotnyik*-félék pedig egy déli szláv vagy szlovák R. **копутъникъ*-ből származnak (TESz.). KNEIENZA szerint az *n*-es és *ny*-es változat két külön átvétel: az *ny*-es változatok a *kopytnjak*-ből, az *n*-esek a *kopytnik*-ből valók (KNEIENZA, SziJsz. 251). A *kapotnya* korábbi *kapotnyák*-ből keletkezett a többesjelnek felfogott szóvégi *k* elhagyásával (TESz.).

3. A XVI. sz. végén bukkant fel nyelvünkben a *kopottnyak* 'Asarum europaeum' elnevezés 1578: *Kopot nyaknac* gr. (Melius, i. m. 89a), 1673: *kopottnyák* (Com: Jan. 25: NySz.: TESz.), 1683: *Kopottnyak* (Nyr. 40: 111: TESz.), 1798: *kopottnyak* (Veszelszki, i. m. 75), 1841: *kopottnyak* (Barra, i. m. 387), 1872: *kopottnyákot* gr. (AkNyÉrt. 20/3: 55: TESz.).

A *kopottnyak*-féle változatok népetimológias alakulások (TESz., EWUng. I, 689). Valószínűleg az idegen eredetű *kapotnyak* helyett az értelmesített *kopottnyak* jobban hangzott. Csapó József Új füves és virágos magyar kertjében (1775) azonban indokolja is a névadást azzal, hogy a levelek kopasz szárazon állanak: „Mogyoró-fák alatt és nedves Erdőkben terem: A' fetét zöld vefe forma és hofzfű kopafz szárazon álló (az honnét a' *kopottnyak-fű* neve-is eredhetett) leveleknek tövében, hofzfű gyenge szárazon állanak a' virágok” (131). Veszelszki Antal is érezteti „fa- és fűszeres könyvében”, hogy a *kopottnyak* elnevezés jobb, érthetőbb, így adja meg a növény nevét: „*Kapotnyak*, vagy inkább *kopottnyak*” (75).

A *kopottnyak* 1708-ban megjelenik *-fű* magyarázó utótaggal: 1708: *Kapottnyak fű* (PP. *Perpenia* a.: TESz.), 1775: *Kopottnyak-fű* (Csapo, i. m. 130).

4. A növény mai hivatalos elnevezése a *kereklevelű kapotnyak* (Priszter, i. m. 307). Ez a növény levelére utaló jelzős elnevezés Diószegi és Fazekas bota-

nikai névalkotó munkájának eredménye, *kerek kapotnyak* formában: 1807: *kerek Kapotnyak* (Magy. Fűvészk. 282), 1841: *kerek kapotnyak* (Barra, i. m. 387).

A Magyar fűvész könyv szerzői nemzetségnévként a *Kapotnyak* 'Asarum' (Magy. Fűvészk. 282) elnevezést javasolják. Diószegi és Fazekas a *Kapotnyak* nemzetségnév elé a növény jellegzetes kerek levelére utaló *kerek* megkülönböztető jelzőt illesztette.

A név a mai napig fennmaradt, a *kerek* jelző után a magyarázó *levelű* utótagot illesztették: *kereklevelű kapotnyak* (Priszter, i. m. 307).

5. A *kerek kapor* elnevezés első megjelenése: 1783: *Kerek kapor* (Benkő, i. m. 370), 1798: *Kerek-kapor* (Veszelszki, i. m. 75), 1807: *kerek Kapor* (Magy. Fűvészk. 282), 1841: *kerek kapor* (Barra, i. m. 387).

A névadás alapja valószínűleg a növény erős illata. Csapó József így írt róla: „A' leveleknek és a' vékony hofzfű botkos gyökerének mint a' borsnak olly erős fzagok és izek vagyon” (i. m. 130). A *kerek kapor* ma már nem használatos, elavultságát már az Orvosi fűvész könyvben (1813) rögzítették. Az Igazító Laistromban a Régi Nevek között olvashatjuk a *kerek Kapor* elnevezést, a Megállított Nevek között már a *kerek Kapotnyak* található (Magy. Fűvészk. 2.: 375).

6. Az Orvosi fűvész könyvben a Régi Nevek között előfordul a *Mogyoró-allja* (380) elnevezés. Régi név, Melius Juhász Péter, Herbáriumában tünt fel: 1578: *Mogyoro allya* (130a), 1595: *Mogyaro allya* (Beythe, i. m. 3a), 1775: *Mogyoró allya* (Csapó, i. m. 130), 1783: *Mogyoró alya* (Benkő, i. m. 370), 1798: *Mogyoró-allja* (Veszelszki, i. m. 75), 1807: *Mogyoró allya* (Magy. Fűvészk. 282).

A névadás magyarázata, hogy a kapotnyak árnyékos területeken, mogyorófák alatt fordul elő: „Mert arnyekos, kemeny fovanyföldön, Erdön teröm az Magyarofak allat” (Beythe, i. m. 3a), az előfordulási helyre utaló név a németben is megtalálható: vö. ném. *Haselwurz* 'mogyorógyökér' (Melius, i. m. 130a).

A *mogyoróally* is feltűnik *-fű* magyarázó utótaggal: *mogyoróallyfű* 1841: *mogyoroallyfű* (Barra, i. m. 387).

7. A *mogyorógyökér* 1841-ben tünt fel: *mogyoró gyökér* (Barra, i. m. 387). Egyedi elnevezés, Barra István tükörfordítása a ném. *Haselwurz* 'mogyorógyökér' szóból, a *-gyökér* magyarázó utótaggal feltehetőleg arra utal, hogy elsősorban a növény gyökerének van gyógyító hatása: „Czàc a gyökerének vagyon ereye” (Melius, i. m. 130).

8. A TESz. nyelvjárási szónak minősíti, a *kapotnyak* mai szaknyelvi szó (vö. Priszter, i. m. 307), de a növény mai hivatalos használatú növényneve a *kapotnyak* megtalálható nyelvjárásokban különböző alakváltozatokban: *kapiknyak* (OrmSz.), *kapiknyak* (Kákics), *kapitnyák* (Patapoklosi), *kapotnyak* (Szentgál), *kopotnyak* (Hernádnak a völgye), *kopotnyikot* (Borsod vármegye) (ÚMTsz.), a CzF. egy népdalt is említ: „Ki az urát nem szereti, *kapotnyakot* főzzön neki” (Népd.).

A *kapiknyak* közbülső *k*-ja hasonulás eredménye. A *kapitnyák* újabb, külön átvétel a szerb-horvátból (TESz.).

A növényteni szakirodalomban néhány népnyelvi elnevezést említ még Jávoroka Sándor, az előfordulási hely megjelölése nélkül: *Kopotnyik, útilapu, tömjénfű, vad gyömbér, kerek kapor* (Magyar Flóra. Flora Hungarica. Bp., 1925. 266). A népnyelvi *tömjénfű* és *vadgyömbér* elnevezések a növény erős illatára utalnak.

9. Az *Asarum europaeum*-ra vonatkozó adatok alapján összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a növény legkorábbi szláv eredetű elnevezése a *kapotnyak* 1520-tól kezdve kimutatható fűvészeti, kertészeti könyvekből, herbáriumokból, szakszótárakból, egészen napjaink legújabb növénynév szakszótáráig, amely az *Asarum europaeum* hivatalos használatú növényneveként a *kapotnyak, kereklevelű kapotnyak* (Priszter, i. m. 307) elnevezéseket ismeri el.

A XVI. sz. végétől adatható a *kopotnyak*, a *kopotnyak*-féle változatok népetimológias alakulások, 1708-ban megjelenik *-fű* magyarázó utótaggal: *kopotnyak-fű*.

A *kerek kapotnyak* Diószegi és Fazekas alkotása, ebből jött létre a növény mai hivatalos elnevezése a *kereklevelű kapotnyak*.

A *kerek kapor* és a *Mogyoróallja* régi elnevezések, a *kerek kapor* első megjelenése 1783, a név valószínűleg a növény erős (kaporhoz hasonló) illatára utal; a *Mogyoróallja* 1578-ban jelent meg, a név a növény előfordulási helyére utal.

VÖRÖS ÉVA

